

พลวัตของวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ในมิติแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์¹

The Dynamics of Panegyric Poetry in Honour of His Majesty King Bhumibol
Adulyadej The Great in the Dimension of the Concept of the King

คณิตา หอมทรัพย์² และธัญญา สังขพันธานนท์³
Kanita Homsab⁴ and Thanya Sangkhaphanthanon⁵

(Received: 30 January 2023; Revised: 31 May 2023; Accepted: 4 July 2023)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตของวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร จำนวน 40 เรื่อง ในมิติของแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทยเป็นแนวทางการศึกษาและการเทียบเคียง โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุปผล ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีตมีแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทั้งหมด 4 แนวคิด ได้แก่ 1) เทวราชา 2) ธรรมราชา 3) พุทธราชา และ 4) พระจักรพรรดิราชา วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีตที่สำคัญทั้งหมด 9 แนวคิด ได้แก่ 1) เทวดาที่เดินดิน 2) ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้และอุปลัถม์ทุกศาสนา 3) พระจักรพรรดิราชา ผู้ทรงบารมีแบบใหม่และครอบครองอิตถีรัตน์ 4) พระมหาชนกแห่งแผ่นดิน 5) ครูแห่งแผ่นดิน 6) พ่อแห่งแผ่นดิน 7) กษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนา 8) กษัตริย์แห่งการเกษตร และ 9) กษัตริย์แห่งความพอเพียง แนวคิดดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าจากเดิมที่พระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะสูงส่งได้ปรับเปลี่ยนให้ทรงมีความเป็นสามัญมนุษย์และใกล้ชิดกับประชาชน มุ่งเน้นการทรงงานและพัฒนาบ้านเมืองด้วยกำลังพระสติปัญญา วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร: พลวัตของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย” ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

² นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

³ รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

⁴ Doctoral Degree Student, Doctor of Philosophy Program in Thai, Faculty of Humanities, Naresuan University

⁵ Associate Professor Dr., Department of Thai, Faculty of Humanities, Naresuan University

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์โดยสัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจและบริบททางสังคมวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์

คำสำคัญ: วรรณกรรมร้อยกรอง วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พลวัต แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

Abstract

This article aims to investigate the dynamics of 40 panegyric poetries written in honour of His Majesty King Bhumibol Adulyadej the Great in the dimension of the concept of the king by employing the concept of the king in the Thai socio-cultural context as a conceptual framework for the study. The research methods include data collection, data analysis and summarizing the results. The findings reveal that in comparison with Thai panegyric literature in the past that has 4 concepts of the King which are 1) the king of deity, 2) the virtuous king, 3) the king is a Buddha and Bodhisattva and 4) the great emperor, the panegyric poetry composed in honour of His Majesty King Bhumibol Adulyadej the Great demonstrates the changing concepts of the king in nine aspects which are 1) the earthly deity, 2) the virtuous king who is kind to the poor and who is the patron of all religions, 3) the great emperor who possesses a new kind of greatness and rules with a great queen, 4) Mahajanaka of the nation, 5) the teacher of the nation, 6) the father of the nation, 7) the king with development projects, 8) the king of agriculture and 9) the king of the Sufficiency Economy Philosophy. These concepts show that the revered status of the king is now portrayed as that of an ordinary human being who has a close relationship with his subjects and is dedicated to the development of the country through his effort and wisdom. The panegyric poetry in honour of His Majesty King Bhumibol Adulyadej the Great presents the concepts of the king that are unique to His Majesty in relation to His Majesty's royal duties and the social and cultural context of today's globalized world.

Keywords: Poetry, Panegyric literature, His Majesty King Bhumibol Adulyadej The Great, Dynamics, Concept of the king

บทนำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. 2493-2559 รวมระยะเวลา 70 ปี มีการแต่งวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติจำนวนมาก ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลายมากกว่า วรรณกรรมร้อยกรอง โดยปรากฏในตัวบทประเภทอื่น ๆ อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน อาทิ บทเพลง นวนิยาย

รวมเรื่องสั้น หนังสือการ์ตูน และหนังสือภาพ และช่วงการสวรรคตเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2559 ยังเกิดการแต่งวรรณกรรมแสดงความอาลัยและเฉลิมพระเกียรติจำนวนมาก ดังที่ยุพร แสงทักษิณ (2537, หน้า 63) กล่าวไว้ว่า “เป็นยุคที่วรรณคดีขอพระเกียรติเฟื่องฟูมากรัชสมัยหนึ่ง” วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรนอกจากสืบทอดขนบนิยมของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยโบราณแล้ว ยังมีเนื้อหา แนวคิด และการสร้างสรรคภาษาวรรณศิลป์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การปรับเปลี่ยนส่วนพระราชประวัติ การปรับเปลี่ยนคำเรียกแทนพระนาม ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทและการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม (ธงชัย ดิษโส, 2547, หน้า 356-380) จึงน่าสนใจว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย นอกจากสืบทอดแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เคยปรากฏในสังคมวัฒนธรรมไทยแล้ว ยังปรากฏแนวคิดเฉพาะพระองค์ที่เกิดจากการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ (กฤษฎา ปานเทวัญ, 2562)

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 มีการศึกษาไว้จำนวนหนึ่ง ส่วนมากศึกษาจากวรรณกรรมร้อยกรอง เนื่องจากมีเป็นจำนวนมาก และเป็นวรรณกรรมร้อยกรองที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2527-2542 ซึ่งยังไม่ครอบคลุมวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติที่แต่งขึ้นในระยะหลังของรัชกาลที่มีระยะเวลาอีกถึง 17 ปี อันเป็นระยะเวลาที่วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติมีความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน อีกทั้งประเด็นการศึกษามุ่งเน้นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเนื้อหาและวรรณศิลป์

จากการสำรวจข้อมูลวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติเบื้องต้น พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติที่เปลี่ยนแปลงไปปรากฏจำนวนมากและมีความน่าสนใจ ทำให้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณลักษณะเฉพาะพระองค์และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในบริบทสังคมวัฒนธรรมแบบใหม่ได้อย่างเหมาะสม แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ยังสัมพันธ์กับการกำหนดและเลือกนำเสนอภาพเสนอ (Representation) ของพระมหากษัตริย์ การสร้างสรรครูปแบบ เนื้อหา และภาษาวรรณศิลป์ของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทั้งวรรณกรรมร้อยกรอง วรรณกรรมร้อยแก้ว และวรรณกรรมบทเพลง การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จึงนำไปสู่ความเข้าใจพลวัตของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัยในมิติอื่น ๆ ด้วย ทำให้เห็นทิศทางและลักษณะเด่นของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยนี้

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาพลวัตของวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพล อดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในมิติแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยขยายข้อมูลการศึกษาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นซึ่งเป็นกลุ่มข้อมูลที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะข้อมูลวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติที่แต่งในช่วง พ.ศ. 2540-2560 เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย อันเป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติและทำให้เข้าใจสายธารของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติที่มีมายาวนานในสังคมวัฒนธรรมไทยให้ครอบคลุมชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาพลวัตของวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในมิติแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

ขอบเขตการวิจัย

วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทั้งหมด 40 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติ จำนวน 32 เรื่อง และวรรณกรรมโคลง ฉันท์ จำนวน 8 เรื่อง โดยแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 และหลังจากการสวรรคตถึงปี 2560 มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระอัจฉริยภาพ จัดทำเป็นหนังสือที่เผยแพร่เป็นตัวเล่มฉบับพิมพ์และเผยแพร่ผ่านสื่อดิจิทัล ระหว่าง พ.ศ. 2514-พ.ศ. 2560

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้

การวิจัยครั้งนี้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นแนวคิดที่สืบทอดในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรตินับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ สมมติเทพหรือเทวราชา ธรรมราชา พุทธราชา และพระจักรพรรดิราชา

สมมติเทพหรือเทวราชา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารของมหาเทพในศาสนาฮินดูมาเกิดในพื้นที่พิภพใหม่ ในฐานะเทวราชาปรากฏในการตั้งพระนามพระมหากษัตริย์จากเทพเจ้า และการมีสถานภาพและภูมิหลังที่สูงส่งมากกว่ามนุษย์ธรรมดาทั่วไป แนวคิดเทวราชามีที่มาจากความเชื่อเรื่องมหาเทพองค์สำคัญของศาสนาฮินดู ได้แก่ พระอิศวร พระวิษณุ และพระพรหม หรือตรีมูรติ ศาสนาฮินดูมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในอาณาจักรเขมรโบราณ กษัตริย์เขมรโบราณได้แสดงพระองค์เป็นพระอิศวร อารยธรรมเขมรมีอิทธิพลอยู่บริเวณสุวรรณภูมิ ส่งผลให้อาณาจักรไทยนับแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลลัทธิเทวราชามาตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นสมมติเทพ ได้แก่ พระนารายณ์ พระรามซึ่งเป็นนารายณ์อวตารปางหนึ่ง และพระอิศวร (ปาริชาติ กันทาททรัพย์, 2558; แคทรียา อังทองกำเนิด, 2562; จิตร ภูมิศักดิ์, 2547)

ธรรมราชา คือ พระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมและใช้ธรรมะในการปกครองบ้านเมือง แนวคิดธรรมราชาได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา หลักธรรมสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงยึดเป็นแนวทางในการ

ปกครองบ้านเมือง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร 12 ราชสังคหัตถ์ 4 และธรรมอื่น ๆ ธรรมของพระราชาเป็นเครื่องควบคุมมิให้ทำผิดทำนองคลองธรรม ช่วยกำหนดพระราชสถานะและจำกัดพระราชอำนาจ เป็นเครื่องตัดสินว่าผู้ใดสมควรเป็นราชาและทรงเป็นราชาที่ดีหรือไม่ดี (ดิณาร์ บุญธรรม, 2555; ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2542)

พุทธราชา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลเดียวกันกับพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์ผู้อุบัติมาเพื่อสั่งสมบารมีเพื่อการได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตกาลเบื้องหน้า และทรงบารมีเสมอด้วยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏในการตั้งพระนามหรือคำแทนพระมหากษัตริย์ พระชาติกำเนิด การสืบเชื้อสายซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ พระบุญญาบารมีจากการบำเพ็ญบารมี การสร้างพระบรมรูปหรือพระพุทธรูปแทนองค์พระมหากษัตริย์ และพฤติกรรมที่เลียนแบบพระจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2548, หน้า 15-56)

พระจักรพรรดิราช คือ ราชาผู้ยิ่งใหญ่กว่าราชาทั้งปวง คติความเชื่อเรื่องพระจักรพรรดิราชปรากฏทั้งในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ พระมหาจักรพรรดิราชจะประกอบด้วยมงคลลักษณะและเวดล้อมด้วยรัตนหรือสิ่งมีค่าต่าง ๆ มี 7 ประการ คือ กงจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงแก้ว นางแก้ว ชุนคลังแก้ว และลูกแก้ว ทรงปกครองชมพูทวีปโดยธรรมและนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง แนวการปฏิบัติตนของพระมหาจักรพรรดิราชเรียกว่า “จักรวรรดิวัตร” ในยุคสมัยใดถ้าไม่มีพระพุทธเจ้ามาเกิดในโลกจะมีพระมหาจักรพรรดิราช ความเป็นพระมหาจักรพรรดิราชเป็นยอดปรารถนาและเกียรติยศของพระราชาทรงปวง คติจักรพรรดิราชประกอบด้วยอำนาจและคุณธรรม เป็นผู้มีกำลังอำนาจแต่ไม่ทรงใช้อำนาจ ชนชั้นนำไทยได้นำคติพระจักรพรรดิราชมาปรับใช้ในการทำสงครามขยายอาณาเขตพร้อมกับสำแดงฐานะทางธรรม (เอนก มากอนันต์, 2561; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, มปป.)

แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทยเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ โดยมีการถือคติพุทธราชาปะปนกันไปกับคตินิยมราชาและสมมติเทวราชาหรือสมมติเทพ และสามารถปรากฏร่วมกันได้ เพราะมีส่วนช่วยเสริมอำนาจหรือบารมีให้กันและกันได้ดียิ่ง (เสาวณิต วิงวอน, 2538, หน้า 76-87; ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2548, หน้า 15-56)

ผู้วิจัยจะนำแนวคิดดังกล่าวมาศึกษาพลวัตของแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เพื่อให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยการเทียบเคียงกับแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พลวัตของวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในมิติแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์” มีวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูลแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทย วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ และวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
2. วิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์พลวัตของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในมิติของแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์
3. สรุปผลการวิจัย สรุปผลการวิจัยในแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการวิจัย

วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรในฐานะเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในอดีตที่สำคัญทั้งหมด 9 แนวคิดดังต่อไปนี้

1. **เทวดาที่เดินดิน** แนวคิดเรื่องเทวราชามีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทยสมัยอยุธยา วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยนับแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจึงปรากฏแนวคิดเทวราชาอย่างชัดเจน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารของมหาเทพในศาสนาพราหมณ์และมีฤทธานุภาพแผ่ไพศาล ดังในเรื่องลิลิตยวนพ่ายกล่าวถึงเทพเจ้า 11 องค์ รวมกันเกิดเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แนวคิดเทวราชายังมีการสืบทอดในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยต่อมา แต่ไม่เข้มข้นและจริงจังเหมือนกับในสมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ กวีเปรียบพระมหากษัตริย์ทรงมีพระคุณสมบัติเหมือนเทพเจ้า ดังในเรื่องยอเกียรติสยามรัชกาลพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระอาทิตย์ พระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์ และในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย กวีเปรียบสมเด็จพระนเรศวรเป็นองค์อวตารและตั้งพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดเทวราชา จากการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารของมหาเทพให้เป็นเทวดาที่เดินดิน ซึ่งมีคุณลักษณะ คือ 1) พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นเทวดา แต่ไม่ได้มีความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งจนจับต้องไม่ได้ และไม่เจาะจงถึงมหาเทพในคติของศาสนาฮินดู และ 2) ไม่ทรงมีฤทธานุภาพแห่งเทพ แต่ทรงบำบัดเป่าทุกข์ให้แก่ประชาชนด้วยการทรงงานอย่างหนักจากกำลังพระสติปัญญาพบว่า ผู้แต่งบรรยายว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวดาที่เดินดินอย่างตรงไปตรงมา เป็นเทพที่มีชีวิต การจุด

จากสวรรค์มาสู่โลกมนุษย์ การใช้คำเรียกและความเปรียบว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวดา ดังในเรื่องมงกุฎฟ้า กวีเปรียบว่าทรงเป็น “เทพบนดิน” (2560, หน้า 38) และในเรื่องทวยราษฎร์รักบาทแม่มิ่งด้วยพิตุรงค์ มีเนื้อความว่า “ทั้งเป็นเทวดาเดินหน เสกสร้างฟ้าฝน ปางามน้ำรินดินดี” (2560, หน้า 34)

นอกจากนี้ แม้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตาร แต่ไม่ได้ทรงมีฤทธาภาพใด ๆ ดังในเรื่อง กวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล ผู้แต่งบรรยายไว้ ดังนี้

<i>เทพสนองฉลองชัยมหิศววรรษย์</i>	<i>พร้อมเลือกสรรตามเทวะบัญชาประสงค์</i>
<i>ทูลเชิญพระอวตารวิมานทรง</i>	<i>เสด็จลงค้ำหล้าประชาไทย</i>
<i>พระผดุงอาณาเขตอาเทศพื้น</i>	<i>ทรงบันดาลดินคืนค่าฟ้าใหญ่</i>
<i>ผู้ศึกษาความยากจนพินแดนไกล</i>	<i>ขจัดภัยวิกฤตการณ์ผ่านลำเค็ญ</i>
<i>ราชกิจทรงคิดค้นพรรณนา</i>	<i>ทุกข์ประชาทรงระงับดับทุกข์เข็ญ</i>
<i>พระกอบปรือเอื้อราชรัฐชาติร่มเย็น</i>	<i>พระทรงเป็นร่มฉัตรทองป้องประชา</i>
<i>ดอย ดอน ดิน ถิ่นกันดาร ปรุชานฝน</i>	<i>น้ำบ่าล้น สร้างเขื่อนกัน กั้นลวงหน้า</i>
<i>แผนระบายน้ำออกนอกพารา</i>	<i>แผนล้ำค่าด้านน้ำต้อบอแก้มลิ้ง</i>

(คณะกรรมการจัดงานโครงการ กวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล, 2539, หน้า 294)

จากเนื้อความที่ยกมาข้างต้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารที่อุบัติบนโลกมนุษย์เพื่อคุ้มครองดูแลประชาชนชาวไทย แต่ไม่ทรงมีอิทธิฤทธิ์ในการบำบัดทุกข์บรรเทาทุกข์ได้ ทรงดูแลประชาชนด้วยการทรงงานหนักเป็นระยะเวลายาวนาน วิกฤตการณ์และความลำเค็ญที่ปวงจึงผ่านพ้นไปด้วยการคิดค้นจากกำลังพระสติปัญญาของพระมหากษัตริย์ ทรงแก้ไขปัญหาก็ด้วยฝนหลวง ปัญหาที่ท่วมแก้ไขด้วยการสร้างเขื่อน การทำแผนระบายน้ำออกนอกเมือง และการสร้างบ่อแก้มลิ้ง เห็นได้ว่า ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงถึงความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในบริบทสังคมสมัยใหม่ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์อวตารทรง “ค้ำเกล้า” และดูแลประชาชนด้วยความรู้ความสามารถที่มนุษย์สามัญพึงกระทำได้ โดยมุ่งเน้นใช้สหวิทยาการสมัยใหม่มาเป็นแนวทาง

ในวรรณกรรมร้อยกรองโศกาลัย ผู้แต่งมักบรรยายว่า เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต พระองค์เสด็จกลับสวรรค์ ซึ่งได้ขบเน้นให้เห็นแนวคิดเทวดาที่เดินดิน ดังในเรื่องร้อยมณีนี้น้ำตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ มีเนื้อความว่า “เสด็จดับขันธ์เมื่อฟ้า ย่อมฟ้าเสวยสวรรค์” (2560, หน้า 53)

จึงเห็นได้ว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความศักดิ์สิทธิ์ สูงส่งและห่างไกลจากความเป็นมนุษย์อย่างสิ้นเชิงได้ลดลง ทรงเป็นเทวดาแบบใหม่หรือเป็นเทวดาที่มีความสมจริง สอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมในศักดิ์ศรีและเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ รวมทั้งระบอบการปกครองของไทยในรูปแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง

พระมหากษัตริย์และประชาชนใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น แนวคิดเทวดาที่เดินดินยังสัมพันธ์กับพระราชจริยวัตรที่ทรงปฏิบัติต่อประชาชนอย่างไม่ถือพระองค์ และสอดคล้องกับแนวคิดอื่น ๆ ที่ได้ปรับเปลี่ยนเพื่อแสดงถึงความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน ได้แก่ แนวคิดพอแห่งแผ่นดิน

2. ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้และอุปลัมภ์ทุกศาสนา แนวคิดธรรมราชาปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยนับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เนื่องจากอิทธิพลของการนับถือพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาที่ทรงยึดถือหลักราชธรรมและการปกครองบ้านเมืองโดยธรรม หลักราชธรรมที่ทรงยึดถือ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ 4 ดังในศิลาจารึกหลักที่ 3 ศิลาจารึกนครชุม ก่อถึงพญาลิไททรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมและทรงเป็นธรรมิกมหาราช และเรื่องลิลิตสุภาพสดุดีพระราชบัญญัติประถมศึกษา กวีได้ขนานพระนามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระเจ้าทรงธรรม” (พระยาอุปกิตศิลปสาร อ่างถึงใน ยุพร แสงทักษิณ, 2537, หน้า 277) วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรปรากฏแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชา โดยทรงเป็นธรรมราชาที่มีลักษณะเฉพาะพระองค์ ได้แก่ ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้และอุปลัมภ์ทุกศาสนา ดังนี้

1) **ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้** วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีตนำเสนอแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาผู้เปี่ยมด้วยพระเมตตา ทั้งการกล่าวถึงพระเมตตาโดยรวมในหลักทศพิธราชธรรม การมีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์และประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียม และการกล่าวถึงพระเมตตาต่อผู้ยากไร้ไว้บ้าง ดังในเรื่องโคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรง “เป็นที่กรุณาคนยากไร้” (นายสวน มหาเดเล็ก, 2539, หน้า 289) และเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของคุณพุ่ม บรรยายไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเมตตาแก่ทุกคน ซึ่งยังไม่ปรากฏการขบขันถึงพระเมตตาต่อผู้ยากไร้ให้เป็นลักษณะเด่นเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์

ส่วนวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรมุ่งเน้นนำเสนอว่า 1) ทรงมีพระเมตตาต่อประชาชนอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม 2) ทรงมีพระเมตตาโดยเฉพาะกับผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดาร ผู้ประสบภัย และผู้ที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ และ 3) ทรงมีพระเมตตาตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชสมบัติ พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งความเมตตาและทรงเป็นที่พึ่งของผู้ยากไร้ ดังในเรื่องภูมิพลมหาราชคำฉันท์ บรรยายถึงพระเมตตาของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ต่อผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดาร ผู้ประสบภัย และผู้พิการ ความว่า

ทรงช่วยประชาชาติ	ธนาคระทมิฬใจ
อีกผู้ประสพภัย	ทวยากอนาถา
เด็กเล็กและผู้คน	ทูลพล ณ เนาป่า
อีกทั้งทหารกล้า	พลีชีพอุทิศตน
แนวหน้าทหารสู้	วีรผู้วีรุกรน
พลีชีพและขาดสน	และพิการก็มากมาย

(พระปรีชาญาณ อภิวังโส, 2542, หน้า 96)

2) ธรรมราชาที่อุปถัมภ์ทุกศาสนา วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีตปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุกๆ ด้าน แม้จะกล่าวถึงการสงเคราะห์นิกายของศาสนาอื่นบ้างและให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ไม่ทรงมีบทบาทในการอุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ ในประเทศอย่างชัดเจน ดังในเรื่องโคลงลิขิตมหามกุฏราชคุณานุกรณ์ กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา

ส่วนการเป็นธรรมราชาที่โดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติอย่างสม่ำเสมอ คือ ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนา นอกจากทรงมีพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังทรงมีบทบาทอุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทยอย่างชัดเจน ดังในเรื่องนบพระภูมิบาลบุญดิเรก มีเนื้อความว่า

นฤบาลทรงอุปถัมภ์	บำรุงศาสนะถ้วน
ศาสนิกสุขล้วน	กว่าด้าวแดนใด
.....	
ไทยพุทธมุสลิมซิกข์	พรหมณ์คาทอลิกพร้อม
ทุกศาสนะนอบน้อม	เทิดให้ทรงธรรม์

(คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2549, หน้า 111)

การอุปถัมภ์ทุกศาสนาในประเทศไทย ทำให้เห็นว่า พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นธรรมราชาเด่นชัดยิ่งขึ้น นอกจากทรงฝึกฝนในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังทรงส่งเสริมให้ทุกคนในสังคมเป็นคนดีตามหลักศาสนาต่าง ๆ ที่ตนนับถือ จึงทรงเป็นพระธรรมราชาที่มีความเป็นสากลผู้มุ่งส่งเสริมความดีผ่านคำสอนทุกศาสนา ทำให้ประชาชนที่นับถือศาสนาแตกต่างกันและสังคมหวั่นไหวอยู่ร่วมกันได้ เกิดความสามัคคี

และสันติสุขในบ้านเมืองได้อย่างแท้จริง ประชาชนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ จึงยอมรับและเกิดศรัทธาต่อองค์พระมหากษัตริย์ แม้จะนับถือศาสนาที่แตกต่างกันจากพระมหากษัตริย์

3. พระจักรพรรดิราชผู้ทรงบารมีแบบใหม่และครอบครองอติถิรณะ แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระจักรพรรดิราชผู้มีบารมียิ่งกว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ และทรงครอบครองจักรพรรดิสมบัติทั้ง 7 ประการ ปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีตอย่างชัดเจน พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนแต่ทรงเป็นพระจักรพรรดิราช โดยการกล่าวถึงพระบรมเดชานุภาพในการขยายพระราชอาณาเขตไปยังดินแดนอื่น ๆ ที่แสดงถึงอำนาจและบารมีที่แผ่ไพศาล การมีเมืองประเทศราชมาสาวมิภักดีจำนวนมาก และการครอบครองธินะทั้ง 7 ประการ ซึ่งให้ความสำคัญกับหัตถิรณะมากที่สุด พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “พระเจ้าช้างเผือก” ดังในเรื่องโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวว่ามีช้างเผือกจากกาญจนบุรีมาสู่พระบารมี ทำให้ “เมืองมิ่งมีช้างแก้ว” (พระศรีมโหสถ, 2561, หน้า 1) และโคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กล่าวว่า มีช้างเผือกมาสู่พระบารมี

ส่วนในวรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรทรงเป็นพระจักรพรรดิราชที่มีความพิเศษแตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ได้แก่ การมีพระเมตตา พระอัจฉริยภาพ คุณธรรม พระราชจริยวัตรที่งดงาม พระราชกรณียกิจนานัปการ การเป็นนักพัฒนา และการทรงงานอย่างหนัก เห็นได้จากเดิมที่พระจักรพรรดิราชจะทรงซึ่งอำนาจและพระบรมเดชานุภาพเหนือกว่ากษัตริย์ทั้งปวง มีการปรับเปลี่ยนให้ทรงมีบารมีแบบใหม่เพื่อให้เห็นถึงความพิเศษที่แตกต่างไปจากกษัตริย์อื่น ๆ แทน ดังในเรื่องกวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล: รวมผลงานและบทกวีเทิดพระเกียรติ มีเนื้อความว่า

ยากจักมีกษัตริย์ใดในโลกนี้	สร้างความดียิ่งใหญ่ได้เทียมเท่า
องค์ราชามหาราชชาติไทยเรา	ทรงเปลี่ยนคร่ำปรับร้ายกลายเป็นดี
จรรยาแน่นกรุงเกิดยุ่งยาก	ต้องลำบากถึงองค์พระทรงศรี
ทรงเกื้อหนุนทุนสร้างหนทางดี	โครงการมีพระดำริตรีป้องกัน
ยามน้ำหลากท่วมนครสะท้อนจิต	ธ ทรงคิดแก้ปัญหาคราคับขัน
กษัตริย์ใดฤจะเปรียบเทียบทรงธรรม	น้อมจิตมั่นขอพระองค์ทรงพระเจริญ

(คณะกรรมการจัดงานโครงการ กวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล, 2539, หน้า 297)

ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ปรากฏว่า การครอบครองจักรพรรดิสมบัติที่โดดเด่นของพระองค์ซึ่งแตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น และมีลักษณะเฉพาะพระองค์ คือ การครอบครองอติถิรณะ ในไตรภูมิพระร่วง ได้บรรยายลักษณะของนางแก้วแห่งพระจักรพรรดิราช ไว้ว่า นอกจากมีรูปร่างเป็นที่พึงใจของผู้คนแล้ว

นางแก้วจะกระทำงานการใด ๆ ก็ไม่ละเมิดคำสั่งพระจักรพรรดิราช การกระทำของนาง ล้วนเป็นที่พึงใจของพระจักรพรรดิราช การกล่าวถึงพระมเหสีในฐานะนางแก้วของพระจักรพรรดิราชปรากฏในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ว่า มาจากตระกูลกษัตริย์ และล้วนแต่ศิริโฉม ซึ่งยังไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระมเหสีหรือพระสนมที่แสดงถึงคุณสมบัติของการเป็นนางแก้วอย่างชัดเจน การกล่าวถึงบทบาทของพระบรมราชินีปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ เรื่องฉันท์และกาพย์ห่อโคลง ของหม่อมเจ้าเพิ่มในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 3 กรมหมื่นภูมินทรภักดี กล่าวถึงการเสด็จยังนานาประเทศทางตะวันตกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางพระนครโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมราชินีสำเร็จราชการแทนพระองค์

แนวคิดพระจักรพรรดิราชผู้ครอบครองอติถิรัตนะนำเสนอผ่านการบรรยายเกี่ยวกับสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ได้แก่ การกล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่าทรงเป็นนางแก้วหรืออติถิรัตนะ ทรงพระสิริโฉม พระราชจริยวัตรที่งดงาม พระเมตตาต่อประชาชน และบทบาทที่ชัดเจนของพระองค์ ได้แก่ การเป็นผู้สำเร็จราชการแทนในครั้งที่พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ออกผนวช แบ่งเบาพระราชภาระ ทรงงานเพื่อช่วยเหลือประชาชน และการตามเสด็จยังถิ่นทุรกันดารและต่างประเทศ ทำให้เชื่อได้ว่าสมเด็จพระบรมราชินีคือนางแก้วคู่บุญบารมีแห่งพระจักรพรรดิราช ดังในเรื่องภูมิพลมหาราชคำฉันท์บรรยายถึงพระสิริโฉมและใช้คำเรียกว่า “พระนางแก้ว” (พระปรัชญา อภิวิโส, 2542, หน้า 43) ส่วนเรื่องนวมินทรมหาราชสุดดี บรรยายถึงบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ในการส่งเสริมศิลปอาชีพให้แก่ราษฎรและการตามเสด็จพระราชดำเนินพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ยังถิ่นทุรกันดาร แม้จะต้องทรงตรากตรำและเผชิญกับความลำบาก ดังนี้

พระการุณยเมตตาบวร ชูช่วยพสกนิกร
สร้างศิลปอาชีพโชติไสว
โดยเสด็จด้วยพระภูวไนย ทั่วทุรถิ่นไทย
ทรงตรากตรำเคียงพระภุชชยา

(สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, 2530, หน้า 62)

แนวคิดพระจักรพรรดิราชผู้ครอบครองอติถิรัตนะนำเสนอและขับเน้นอย่างสม่ำเสมอในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรได้อย่างชัดเจนและจริงจังที่สุดยิ่งกว่าวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีต นอกจากแสดงให้เห็นความเป็นพระจักรพรรดิราชที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ยังทำให้เห็นว่าทรงเป็นพระจักรพรรดิราชที่มีลักษณะเฉพาะพระองค์ คือ ทรงเป็นพระจักรพรรดิราชในสังคมสมัยใหม่ที่มีการคำนึงถึงความเป็นจริงที่สัมพันธ์กับองค์พระมหากษัตริย์ และพระราชกรณียกิจในเชิงประจักษ์

4. พระมหากษัตริย์แห่งแผ่นดิน แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์มีความคิดว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีบุญญาบารมีและอุบัติมาเพื่อบำเพ็ญบารมีด้วยการช่วยเหลือประชาชนที่นำไปสู่ การตรัสรู้ ในเรื่องไตรภูมิพระร่วง ยังกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ได้รับการอัญเชิญจากมหาชนให้ขึ้นเป็นกษัตริย์ กษัตริย์กับพระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลเดียวกัน อีกทั้งในคติทางพระพุทธศาสนานั้น พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญ บารมีสั่งสมมาหลายพระชาติ จะอุบัติเป็นมนุษย์ในฐานะกษัตริย์ ดังชาดกในพระสูตรในพระไตรปิฎก ชาดก หลายพระชาติพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ คติดังกล่าวนี้แสดงว่าพระมหากษัตริย์กับพระโพธิสัตว์ สัมพันธ์กันอย่างแนบสนิท

ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีต พบว่า กวีมักเปรียบพระมหากษัตริย์เป็น พระโพธิสัตว์ในพระชาติที่ยิ่งใหญ่หรือทรงเป็นพระโพธิสัตว์โดยมิได้ระบุเฉพาะถึงพระโพธิสัตว์พระองค์ใด โดยพระราชจริยวัตรต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์เป็นจริยาแห่งพระโพธิสัตว์ คือ การบำเพ็ญบารมีเพื่อการ ตรัสรู้ และการมีอิทธิปาฏิหาริย์ที่แสดงถึงบุญญาบารมีทำนองเดียวกับพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย บรรยายว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชสมภพเพื่อสั่งสมบารมีที่นำไปสู่การตรัสรู้ และโคลงเฉลิม พระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวถึงการบริจาคทานของพระองค์ทำให้แผ่นดินสะท้อนหวั่นไหว เหมือนตอนพระเวสสันดรบริจาคปิยนุตรทาน

กวียังเปรียบกษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งอย่างชัดเจนเพื่อแสดงให้เห็นถึง บุญญาบารมีอันสูงส่ง และมักแสดงพระองค์เป็นพระเวสสันดร เนื่องจากเป็นพระโพธิสัตว์พระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีบารมีสูงยิ่งกว่าพระโพธิสัตว์พระชาติอื่น ๆ อีกทั้ง พระเวสสันดรยังถือกำเนิดในชนชั้นกษัตริย์ที่แสดงว่ากษัตริย์กับพระโพธิสัตว์เป็นบุคคลเดียวกัน ได้แก่ ในศิลาจารึกหลักที่ 6 ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง กล่าวถึงพญาสิทธิทรงมีบุญญาบารมีเยี่ยงพระโพธิสัตว์ ด้านทานบารมี เหมือนกับพระเวสสันดร และปัญญาบารมีเหมือนพระมโหสถ และกลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เปรียบการบำเพ็ญบารมีของรัชกาลที่ 3 เหมือนกับพระเวสสันดร

ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ผู้แต่งได้เปรียบพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เป็นพระมหากษัตริย์โพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์แห่งความ เพียรแท้ ซึ่งไม่เคยปรากฏในแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมาก่อน สอดคล้องกับพระราช จริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่ทรงงานหนักอย่างไม่ย่อท้อ ทำให้ประชาชนประจักษ์และเกิดศรัทธาอย่าง สมเหตุสมผลว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งแผ่นดิน ดังในเรื่องร้อยกรองคำฉันท์เพื่อสดุดีทำนองสรภัญญะ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 กวีเปรียบพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ดุจพระมหากษัตริย์ ความว่า *“ดุจเป็นมหาชนกนำ คติธรรมมณีสร”* (กองวรรณกรรมและ ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542, หน้า 101)

แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นครู ปรากฏในวรรณกรรมไตรภพอย่างชัดเจน กล่าวถึงการประกอบพระราชกรณียกิจที่สัมพันธ์กับจริยาแห่งพระมหากษัตริย์ คือ การบำเพ็ญความเพียรอย่างไม่ย่อท้อในการดำเนินโครงการในพระราชดำริจำนวนมากทั่วประเทศไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปยากจะกระทำได้ ดังเช่นการกระทำความเพียรของพระมหากษัตริย์ ทำให้เชื่อได้ว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์แห่งความเพียรแท้ ทรงกระทำความเพียรที่ยิ่งใหญ่อย่างไม่ย่อท้อปรากฏประจักษ์เป็นรูปธรรมแก่สายตามหาชน ดังในเรื่อง ร้อยมณีน้ำตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ บรรยายไว้ว่า

มหากษัตริย์	ชเลวน
มหาราชกุมิพล	เปรียบด้วย
กอบริการเพื่อปวงชน	มานั้น นานแฮ
มณีเมฆลาบด้วย	ธ พร้อมเพียรเอง

(สถาบันไทยศึกษา, 2560, หน้า 88)

เห็นได้ว่า วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีการปรับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ให้มีลักษณะเฉพาะพระองค์ โดยได้ขบขันให้เห็นถึงบุญญาบารมีที่โดดเด่นของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 คือ วิริยบารมีหรือความเพียรแท้ ซึ่งสัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจ ทรงมีความเพียรแท้จากการช่วยเหลือประชาชนและสรรพชีวิตอย่างไม่ย่อท้อ อันเป็นการสั่งสมบารมีนำไปสู่การตรัสรู้ต่อไปตามจริยาแห่งพระโพธิสัตว์ โดยนับแต่บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหากษัตริย์พิสมัยเผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ส่งผลให้แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นครู ปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว

5. **ครูแห่งแผ่นดิน** แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นครู ปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงเป็นครูผู้รู้ธรรมในพระพุทธศาสนาและสั่งสอนธรรมให้แก่ประชาชน ดังในเรื่องศิลาจารึกหลักที่ 1 บรรยายถึงพ่อขุนรามคำแหงไว้ว่า พระองค์เป็น “ครูอาจารย์สั่งสอนชาวไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้” (2548, หน้า 51) ต่อมาในสมัยธนบุรีในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บรรยายไว้ว่า ทรง “เป็นเจ้าแลครูสอนสั่งโลก” (นายสวน มหาเด็ก, 2539, หน้า 289) การเป็นครูที่รู้ธรรมและสั่งสอนหลักธรรมเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธราชาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ทรงมีพระจริยวัตรดังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นบรมครูของโลกในการสั่งสอนธรรมแก่สรรพสัตว์ ทรงแสดงปฐมเทศนาหลังตรัสรู้และโปรดสรรพสัตว์

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์มิเพียงเป็นครูที่รู้และสั่งสอนธรรม แต่ยังทรงสั่งสอนความรู้ในด้านอื่น ๆ ทรงเป็นแบบอย่างที่ดี และทรงมีบทบาทต่อการส่งเสริมการศึกษาให้แก่ประชาชน ดังเรื่องลิลิตสุภาพสดุดีพระราชบัญญัติประถมศึกษา กวีได้ขานพระนามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“พระครูสยาม” (พระยาอุปกิตศิลปสาร อ่างถึงใน ยุพร แสงทักษิณ, 2537, หน้า 277) อีกทั้ง พระราชกรณียกิจ ในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยังได้แสดงถึงบทบาทการส่งเสริมและพัฒนาการศึกษาของชาติในฐานะครู ดังในเรื่องลิลิตคำหลวงของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวว่ามีโรงเรียนสอนหนังสือ ทำให้ราษฎรทั้งเด็กหญิงและเด็กชายมีความรู้ สามารถอ่านเขียนได้อย่างแพร่หลาย และลิลิตเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวว่า ประชาชนได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาในระดับสูงขึ้น คือ ระดับมัธยมแปด บทบาทความเป็นครูดังกล่าวนี้นี้ยังไม่เด่นชัดและครอบคลุมความเป็นครูในทุกมิติเท่ากับบทบาทและลักษณะของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9

วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร นำเสนอแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นครูแห่งแผ่นดินอย่างชัดเจนทั้งในมิติการเป็นผู้มีความรู้ในนานาศาสตร์ การครองคุณธรรม การเป็นผู้สอน การเป็นแบบอย่างที่ดี การมีความรักและอาทรต่อศิษย์ และการส่งเสริมการศึกษาอย่างกว้างขวาง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นครูผู้สั่งสอนประชาชนเรื่องคุณธรรมและสรรพศาสตร์ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ทันสมัย สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยสมัยใหม่ อีกทั้งทรงมีวิธีการสอนที่หลากหลาย ทั้งผ่านพระบรมราโชวาท ผ่านการเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ประชาชน และการสอนผ่านสื่อการสอน ได้แก่ วรรณกรรมและบทเพลงพระราชานิพนธ์ อีกทั้งทรงเป็นครูที่ส่งเสริมการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ทำให้ประชาชนในฐานะศิษย์เข้าถึงความรู้ได้อย่างเท่าเทียมกัน ผ่านพระราชกรณียกิจในการจัดตั้งโรงเรียนให้แก่ผู้ยากไร้และในถิ่นทุรกันดาร การผลิตสารานุกรม และการพระราชทานทุนการศึกษา พระมหากษัตริย์ในฐานะครูแห่งแผ่นดินจึงเป็นผู้สร้างฐานความรู้ที่นำไปสู่การพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างมั่นคง นอกจากนี้ยังทรงเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ประชาชนในฐานะศิษย์ผู้เป็นที่รัก ดังการพระราชทานปริญญาบัตรเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ที่มุ่งมั่นเพียรจนสำเร็จการศึกษา ซึ่งเป็นมิติการเป็นครูที่ไม่ปรากฏเด่นชัดมาก่อนในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ที่ผ่านมา ทั้งหมดดังได้กล่าวมานี้ จึงหลอมรวมให้เห็นถึงแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นครูแห่งแผ่นดิน ดังในเรื่อง 84 พรรษาในหลวงของปวงชน บรรยายถึงพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 กับหลักการสอนแบบ “ให้เบ็ดตกปลา ไม่ใช่การให้ปลา” ซึ่งเป็นวิธีการสอนโดยให้แนวทางและวิธีการเพื่อให้ประชาชนทำงานและประกอบอาชีพอย่างยั่งยืน และพระราชกรณียกิจในการส่งเสริมการศึกษา ทำให้ทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญาว่า “ครูแห่งแผ่นดิน” ดังนี้

ภูมินทร์คือแบบเบื่อง	หลักการ-สอนเอง
ใต้มอบปลาอาหาร	เท่านั้น
แต่สอนจับปลาซาญ	เชี่ยวชาญ
เลี้ยงชีพยั่งยืนกัน	วิฤตด้วยวิทยา
การศึกษาราชสร้าง	เสริมไทย
ประทีปปัญญาไกร	ก่องแก้ว

สามโลกร่วมถวายชัย
บัวบาทยาตรรอยแล้ว

“ครูแผ่นดิน” แฮ
ราษฎร์น้อมเดินตาม

(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2555, หน้า 9)

ส่วนในเรื่องทวยราษฎร์รักบาทแม่ ยิ่งด้วยบิตุรงค์ กล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 กับบทบาทครูผู้สอนเรื่องความเพียร อีกทั้งทรงเป็นแบบอย่างของการอ่าน คิด เขียน แล้วลงมือทำด้วยปัญญา ซึ่งพระองค์ได้ทรงทำมาอย่างยาวนานถึง 70 ปี นอกจากนี้ ยังทรงสอนผ่านพระบรมราโชวาท และการส่งเสริม การศึกษาให้แก่ประชาชนผ่านโครงการพระราชดำริซึ่งเป็นเสมือนตัวอย่างหรือแบบเรียนอย่างกว้างขวาง ทั่วประเทศไทย ดังนี้

กราบพระบาทพระเจ้าแผ่นดินสยาม	ภูมิพลคือพระนามเทิดเหนือเศียร
เจ็ดสิบปีทรงสอนไทยให้พากเพียร	อ่าน คิด เขียน แล้วทำด้วยปัญญา
พระราชทานพระบรมราโชวาท	ในโอกาสต่าง ๆ ล้วนทรงค่า
กว่าสี่พันโครงการพระราชอา	ศาสตร์ส่งเสริมการศึกษาประชาชน

(อิชิโน้น สิงหตระกุล (บ.ก.), 2560, หน้า 17)

แนวคิดครูแห่งแผ่นดินสัมพันธ์กับพระจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่ทรงมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาของประเทศไทยมาโดยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชสมบัติ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทและความสำคัญต่อประเทศชาติในการสร้างและการขับเคลื่อนพลังปัญญาของมวลชน แนวคิดนี้เสริมให้เห็นถึงการเป็นธรรมราชาผู้มีเมตตาให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและทรงเป็น พุทธราชาผู้มีจริยาในการสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยความเมตตาดั่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

6. พ่อแห่งแผ่นดิน ในมหากาพย์มหาภารตะซึ่งเป็นวรรณคดีโบราณของสันสกฤตปรากฏความคิด พระมหากษัตริย์ทรงมีคุณลักษณะของความเป็นพ่อ โดยกล่าวไว้ว่า พระราชามีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง ผู้อ่อนแอ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกจะมีความสุขยิ่งถ้าพระราชากปกป้องคุ้มครองพวกเขาเหมือนเป็นลูก (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560, หน้า 49) แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อเป็นแนวคิดที่ปรากฏนับแต่ วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงมีคำเรียกพระนามว่า พ่อขุน และทรงดูแล ประชาชนอย่างใกล้ชิด ดังในศิลาจารึกหลักที่ 1 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ใช้คำเรียก พระมหากษัตริย์ว่า “พ่อขุน” (2548, หน้า 40) อีกทั้งพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระองค์ สะท้อนลักษณะความเป็นพ่อได้อย่างชัดยิ่งขึ้น และในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวถึง พระมหากษัตริย์ไว้ว่า “เป็นบิดูรมาดร หัวหล้า” (นายสวน มหาดเล็ก, 2539, หน้า 289)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อปรากฏในความเปรียบของกวีและนำเสนอลักษณะความเป็นพ่อผ่านพระราชกรณียกิจที่ดูแลเอาพระทัยใส่ประชาชน บทบาทการเป็นพ่อผู้สั่งสอนประชาชน ห่วงใยและให้ความใกล้ชิดกับประชาชน ดังในกลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงทรงเอาพระทัยใส่ราษฎรอย่างใกล้ชิดดุจบิดาที่คอยสอดส่องดูแลทุกข์สุขของบุตรทั้งปวง เช่น ทรงช่วยมิให้ราษฎรคนใดต้องตกอยู่ในภาวะที่ถูกข้าราชการเอาวัดเอาเปรียบ และเรื่องลิลิตสุภาพสดุดีพระราชบัญญัติประถมศึกษา กวีบรรยายว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพ่อที่ดูแลลูก ให้การศึกษา และขานพระนามพระองค์ว่า “พระเจ้าชนกสยาม” (พระยาอุปกิตศิลปสาร อ่างถึงโน ยุพร แสงทักษิณ, 2537, หน้า 105-106)

แม้ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีตปรากฏแนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อที่ดูแลประชาชน หากแต่บทบาทของความเป็นพ่อยังไม่ได้ชัดเจน ส่วนพระจริยวัตรของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นพ่อที่เปี่ยมด้วยความรัก มีความอาทร เอาพระทัยใส่และให้ความใกล้ชิดกับประชาชนอย่างเด่นชัด และได้รับการชื่นชมลักษณะดังกล่าวนี้อย่างสม่ำเสมอในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ทั้งหมดนี้ได้หลอมรวมทำให้เห็นว่าทรงเป็นพ่อแห่งแผ่นดิน โดยผู้แต่งนำเสนอผ่านทั้งการใช้คำเรียกพระนามว่าพ่อ ได้แก่ พ่อพ่อหลวงภูมิพล พ่อไทย พ่อภูมิพล บิดตรงค์ พระพ่อเจ้า พระบิดร พ่อฟ้า การใช้ความเปรียบ และการบรรยายลักษณะและบทบาทของพ่อ ดังในเรื่องมงกุฎฟ้า ผู้แต่งบรรยายไว้ ดังนี้

แผนที่ที่พ่อถือคือแผ่นดิน	ซึ่งบรรจขีวิตวินผู้ไศกคัลย์
สองเท้าที่ย่ำมาด้วยฝ่าฟัน	ล้วนคือสิ่งยืนยันถึงวันนี้
สายกล้องที่คล้องคอ พ่อย่อโลก	สังเกตโคก, สังเกตสุข ไปทุกที่
คำพ่อสอนด้วยเมตตาด้วยปรานี	ยังมีมือที่เอื้อบันทุกชั้นชน
แรงที่พ่อต้านฝันผู้ยั้งหยุด	พ่อมิเคยกำหมัดขึ้นสักหน
พ่อเพียงกุมหัวใจใครหลายคน	พ่อจึงทนขึ้นเหงื่อทำเพื่อเรา

.....

ว่า...ศรัทธาความเป็นพ่อที่พ่อเป็น	ทุกฐานะทุกประเด็นเห็นความหมาย
รักจึงหาบสาแหรกแลงใจ-กาย	จึงแบกพาย่กร่างงานการอุทิศ

(ยุทธ โตคติเทพย์ (บ.ก.), 2560, หน้า 131)

ตัวอย่างข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีบทบาทและลักษณะของพ่อ ได้แก่ พ่อที่รักและห่วงใยประชาชน จึงทรงงานอย่างหนักและฝ่าฝืนอุปสรรคทั้งปวง คอยเฝ้าสังเกตสอดส่องความทุกข์และความสุขของประชาชนในทุกที่ อีกทั้งทรงเป็นพ่อที่สอนลูกด้วยความเมตตา ทรงมีความเอื้อ

อาหารให้แก่ประชาชนทุกคน และอดทนต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ เพื่อลูก ทุกสิ่งที่ทรงทำแสดงถึงความรักที่มีต่อประชาชน จึงเห็นได้ว่า ทรงเป็นพ่อแห่งแผ่นดินหรือพ่อของประชาชนทุกคน

7. **กษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนา** แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นนักพัฒนาไม่ได้ปรากฏเป็นแนวคิดสำคัญในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีต แต่พระราชจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นั้น ล้วนทรงพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทั้งสิ้น โดยเฉพาะทางด้านศาสนา การทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองและขยายอาณาเขต รวมทั้งการเมืองการปกครอง ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามยุคสมัยการพัฒนาบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ในอดีตเป็นไปตามบริบทของยุคสมัยในการทำสงครามกับเมืองอื่น ๆ ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 4-7 เป็นการพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยในบริบทของยุคล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นการพัฒนาบ้านเมืองส่วนกลางเพื่อความเป็นอารยะให้เหมือนกับชาติตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรทรงเป็นนักพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ ทรงเน้นการพัฒนาอย่างรอบด้าน ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีอย่างเด่นชัด อีกทั้งการพัฒนาชาติบ้านเมืองอย่างรอบด้านและครอบคลุม ปรากฏผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริซึ่งกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ทรงละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมและมรดกทางวัฒนธรรมไทยที่เคยมีมา การพัฒนาเป็นไปในแนวทางบูรณาการ และครอบคลุมทุกมิติที่มีปัญหา เร่งพัฒนาสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นก่อน (ปิยนาค บุนนาค และคณะ, 2554, หน้า 18-33) เห็นได้ว่า ทรงเป็นนักพัฒนาในบริบทของสังคมสมัยใหม่ เน้นการมีส่วนร่วม ทำงานอย่างมีการวางแผน ลงมือทำอย่างมีความรู้ และมีการติดตามประเมินผล การพัฒนาในทุกภาคส่วนอย่างเท่าเทียมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในบริบทของสังคมประชาธิปไตย โดยมีแนวพระราชดำริที่สำคัญและรู้จักอย่างแพร่หลาย คือ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 จึงทรงเป็นนักพัฒนาที่แตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ก่อน ๆ

แนวคิดกษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนานำเสนอผ่านการใช้คำเรียกพระนามว่า กษัตริย์นักพัฒนา พระราชกรณียกิจในการดำเนินโครงการพระราชดำริต่าง ๆ และพระเกียรติคุณด้านการพัฒนาคนและสังคม วรรณกรรม ร้อยกรองบางเรื่องกล่าวถึงโครงการพระราชดำริโดยเฉพาะหรือบางเรื่องนำเสนอโครงการพระราชดำริต่าง ๆ เป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของเรื่อง ดังในเรื่องทวยราษฎร์รักบาทแม่ ยิ่งด้วยปิตุรงค์ กล่าวถึงโครงการพระราชดำริที่ครอบคลุมการส่งเสริมและพัฒนาชาติบ้านเมืองในหลากหลายด้าน ครอบคลุมทั้งเรื่องเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม เกษตรกรรม การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม นวัตกรรม และการกีฬา ดังนี้

กว่าสี่พันโครงการทรงก่อเกื้อ
พระพ่อเจ้าครองทศธรรมล้ำบุญญา

พระกรณียกิจเพื่อผดุงหล้า
เจ็ดสิบปีงามสง่าเลิศบารมี

“เศรษฐกิจพอเพียง” “ดิน น้ำ ป่า”
 “กษัตริย์เกษตร” “นักอนุรักษ์” หลักชีวี
 “การศึกษา” “ศิลปะ” “นวัตกรรม”
 “อัครศาสนูปถัมภก” ยกจิตใจ

ทรงพัฒนาบำรุงสุขทุกถิ่นที่
 ญาติทรงเห็นค่า “ภาษาไทย”
 “การกีฬา” “วัฒนธรรม” ล้วนยิ่งใหญ่
 “พระราชดำริ” คือหลักชัยให้ปวงชน

(อธิชนัน สิงหตรกุล (บ.ก.), 2560, หน้า 52)

ส่วนเรื่องมงกุฎฟ้า กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า การพัฒนาบ้านเมืองมาตลอด 70 ปีแห่งการครองสิริราชสมบัติ ทำให้เห็นว่า “พระองค์คือยอดกษัตริย์นักพัฒนา” (2560, หน้า 144)

แนวคิดกษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนาได้แสดงให้เห็นความสำคัญและบทบาทของพระมหากษัตริย์ คือ การส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมือง โดยเฉพาะเรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชน แนวคิดนี้ทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกครองที่มีบทบาทหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของประชาชน จึงทรงเป็น “หลักชัย” ในการดำรงความมั่นคงของชาติ

8. กษัตริย์แห่งการเกษตร พระมหากษัตริย์ทรงมีความสัมพันธ์กับการเกษตรมาตั้งแต่โบราณ ตามคติของศาสนาพราหมณ์ ในคัมภีร์มनुสมฤติ กล่าวว่า โลกपालทั้งแปดซึ่งรวมกันเกิดเป็นองค์พระมหากษัตริย์เพื่อสื่อถึงหน้าที่และความสำคัญของพระมหากษัตริย์นั้น เทพบางองค์จะสื่อถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรด้วย กล่าวคือ พระอินทร์ เป็นผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และพระจันทร์ ได้รับยกย่องว่าเป็นราชาแห่งพืช เป็นเทพแห่งพืช ภาคส่วนของเทพทั้งสององค์ในองค์พระมหากษัตริย์ จึงแสดงให้เห็นความสำคัญของพระราชารต่อการเกษตร (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560, หน้า 50-51) ส่วนในพระพุทธรูปศาสนามีแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงทำนุบำรุงเกษตรกรรม ดังปรากฏในราชธรรมเรื่อง ราชสังคหวัตถุ 4 ข้อธรรม “สี่สเมระ” คือ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร บำรุงข้าวกล้า ส่งเสริมการทำกินของราษฎรให้พ้นจากความทุกข์ยาก นอกจากนี้ ยังมีการอธิบายถึงการกำเนิดของกษัตริย์ว่ามีที่มาจากเรื่องการเกษตร ดังในเรื่องไตรภูมิพระร่วง กล่าวไว้ว่า เมื่อผู้คนทะเลาะเบาะแว้งกันด้วยเรื่องการแบ่งปันส่วนที่ทำมาหากิน ผูกพันจึงไปอัญเชิญพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นใหญ่ ให้ทำหน้าที่ดูแลการแบ่งปันที่ทำกิน ด้วยชื่อ 3 ชื่อ คือ มหาสมมติราช ขษัตติยะ (กษัตริย์) และราชา นอกจากนี้ ในประเพณีของไทยยังมีประเพณีแรกนาขวัญเพื่อทำนุบำรุงขวัญในการทำเกษตรกรรมให้แก่ประชาชน ซึ่งเป็นการส่งเสริมการเกษตรทางอ้อม

ส่วนในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทย พบว่า ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองไว้ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” (2548, หน้า 40) จากการคุ้มครองดูแลของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จึงทรงมีหน้าที่ดูแลการทำเกษตรกรรมของประชาชนในบ้านเมืองให้ได้ผลดี

อย่างไรก็ดี ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีตก็ยังไม่ปรากฏการนำเสนอบทบาทของพระมหากษัตริย์ต่อการส่งเสริมการเกษตรในบ้านเมืองอย่างชัดเจน

แนวคิดพระมหากษัตริย์ทรงเป็นกษัตริย์แห่งการเกษตร คือ ทรงมีบทบาทส่งเสริมการเกษตรในประเทศอย่างกว้างขวาง ปรากฏแนวคิดดังกล่าวนี้ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นกษัตริย์แห่งการเกษตร เห็นได้จากทรงพัฒนาและแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการเกษตร ทดลองทำเกษตรในพระราชวัง การพระราชทานโครงการพระราชดำริ โดยทรงมีบทบาทส่งเสริมการเกษตรในประเทศทุกด้าน ทั้งการปลูกพืช การปศุสัตว์ และการประมง ทรงเป็นครูผู้สอนการทำเกษตรกรรมให้แก่ราษฎร ตลอดจนการพัฒนาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการทำเกษตรกรรม ได้แก่ ดิน น้ำ และป่าไม้ พบว่า ผู้แต่งใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ว่า “กษัตริย์เกษตร” อย่างสม่ำเสมอ และการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ต่อการส่งเสริมการเกษตรในประเทศไทยด้านต่าง ๆ อย่างหลากหลายและกว้างขวาง ดังในเรื่องสยามรัฐร่วมฉัตรแก้ว กล่าวถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ต่อการส่งเสริมการเกษตรในประเทศไทยในมิติต่าง ๆ ทั้งในด้านการแก้ไขปัญหา การส่งเสริม พระราชทานคำแนะนำ การค้นคว้าและพระราชทานเป็นแนวทางแก้ไขปัญหา ความว่า

<p>การเกษตรของไทยก้าวไกลล้ำ เพื่อ “อุข้าวอุ่น้ำ” ดำรงไทย ไทยจักอยู่ยืนยาวและก้าวหน้า พระคัมชุกู้แก้แม่ไบบุญ</p>	<p>ทรงชี้้นำทุกสิ่งล้วนยิ่งใหญ่ เป็นสายใยเลี้ยงชีวาค่าอดุลย์ ต้องพึ่งพาเกษตรกรรมช่วยนำหนูน ทรงคำจูนกลีกรอาทรชน</p>
.....	
<p>ทรงแนะนำการเพาะปลูกที่ถูกต้อง ทรงนำผลค้นคว้าค่านันต์</p>	<p>ให้สอดคล้องแนวทางเชิงสร้างสรรค์ มาแก้กันส่งเสริมเผด็จผดุง</p>

(วรวิมล ภัคดีบุรุษ, 2554, หน้า 51)

แนวคิดกษัตริย์แห่งการเกษตรทำให้พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทของสังคมไทยที่มีการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและบทบาทของพระมหากษัตริย์ต่อสังคมไทย แนวคิดดังกล่าวนี้ยังได้เสริมแนวคิดเฉพาะพระองค์อื่น ๆ ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ได้แก่แนวคิดกษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนา

9. กษัตริย์แห่งความพอเพียง พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงมาก่อน พ.ศ. 2539 ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้งใน พ.ศ. 2540 ได้พระราชทานแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็น

แนวทางแก้ไขปัญหา ความพอเพียง หมายถึง พอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดี ให้ความสำคัญกับคุณธรรม ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของทุนนิยม แนวพระราชดำรินี้มีที่มาจากหลักทางสายกลางในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งในระดับประเทศ สังคม องค์กร และบุคคลทั่วไป เพื่อการใช้ชีวิตของราษฎรในทุกด้านและการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมให้มีความสุขอย่างยั่งยืน

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรทรงมีบทบาทนำเสนอบริชาตเศรษฐกิจพอเพียงให้แพร่หลายในสังคมไทย ผ่านทั้งพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ พระราชจริยวัตรที่เป็นแบบอย่างของความพอเพียง และการประกอบพระราชกรณียกิจบนพื้นฐานของหลักเศรษฐกิจพอเพียง เวลาต่อมารัฐบาลไทยได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับประเทศ

แนวคิดกษัตริย์แห่งความพอเพียงปรากฏเฉพาะพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร โดยมีการนำเสนอแนวคิดนี้ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติอย่างสม่ำเสมอ ดังในเรื่องสยามรัฐรำลึกตรแก้ว กล่าวถึงสาระสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในการชี้นำและเป็นแบบอย่างตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

สมควรตามแต่พื้นฐาน	รู้พอประมาณ
ค่อยก่อก่อค่อยเสริมขึ้นไป	
เศรษฐกิจคู่กับจิตใจ	องค์พระทรงชัย
ทรงชี้ทางถูกดีงาม	
หลงเพียงวัตถุเสื่อมทราม	ตั้งจุดไพลาม
ละโมภมิรู้จักตน	
เศรษฐกิจพอเพียงนำผล	แจกแสงส่องดล
ชีพมิดหม่นหมองผ่องพราย	

(วรฤทธิ ภัคดีบุษ, 2554, หน้า 63)

แนวคิดกษัตริย์แห่งความพอเพียงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่และมีเอกลักษณ์เฉพาะพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่เด่นชัดในแนวคิดเฉพาะพระองค์ทั้งหมด เนื่องจากพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาอย่างยาวนาน วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติจึงสามารถขบเน้นแนวคิดดังกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน

การอภิปรายผล

1. แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรเปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีต จำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ 1) แนวคิดเดิมที่มีการขบเน้นคุณลักษณะบางประการให้โดดเด่น ได้แก่ เทวดาที่เดินดิน ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้และอุปถัมภ์ทุกศาสนา พระจักรพรรดิราชผู้ทรงบารมีแบบใหม่และครอบครองอิทธิฤทธิ์ ครุแห่งแผ่นดิน พ่อแห่งแผ่นดิน กษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนา และกษัตริย์แห่งการเกษตร 2) แนวคิดใหม่ เป็นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่ไม่เคยปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในสมัยอดีตมาก่อน ได้แก่ พระมหากษัตริย์แห่งแผ่นดิน และกษัตริย์แห่งความพอเพียง แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปมีจำนวนมากเช่นนี้ เนื่องจากวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ไม่ได้มีจำนวนมากเท่ากับรัชกาลนี้ จึงไม่อาจขบเน้นได้เด่นชัดเทียบเท่า และระยะเวลาการครองราชสมบัติที่มากกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ยังทำให้พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีโอกาสประกอบพระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตรต่าง ๆ หลากหลาย เป็นที่มาของแนวคิดเฉพาะพระองค์ ทั้งนี้ แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปสัมพันธ์กับพระราชจริยวัตร พระราชกรณียกิจของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่ทรงปฏิบัติอย่างเป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน และสัมพันธ์กับบริบทสังคมสมัยใหม่ จากเดิมที่พระมหากษัตริย์อยู่ในสถานะที่สูงส่ง แตกต่างจากคนทั่วไปอย่างสิ้นเชิงลง ได้ปรับเปลี่ยนให้ทรงเป็นสามัญมนุษย์ที่ใกล้ชิดกับประชาชน และทรงดูแลประชาชนด้วยคุณธรรม พระปรีชาสามารถ และการทรงงานอย่างหนัก อีกทั้งแนวคิดใหม่ที่เกิดขึ้นยังแสดงถึงความสำคัญและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน ได้แก่ พระมหากษัตริย์แห่งแผ่นดินและกษัตริย์แห่งความพอเพียง ซึ่งล้วนมีที่มาจากพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ในการช่วยเหลือประชาชน

ผลการวิจัยดังกล่าวนี้สอดคล้องกับกฤษณา ปานเทวัญ (2562) เขียนนิพนธ์เรื่อง “กวีนิพนธ์ไศกาลัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร: แนวคิดและกลวิธีการสร้างวรรณศิลป์” พบว่า กวีนิพนธ์ไศกาลัยมีการสืบทอดแนวคิดพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ และแนวคิดอันเกิดแต่การบำเพ็ญพระองค์เพื่ออาณาประชาราษฎร์ ส่วนการวิจัยครั้งนี้ ค้นพบว่า การสืบทอดแนวคิดพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ มิใช่เพียงการนำเสนอตามขนบ แต่ได้ขบเน้นลักษณะบางอย่างให้โดดเด่นโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์กับความเป็นจริงขององค์พระมหากษัตริย์และบริบทสังคม ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เคยปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติเปลี่ยนแปลงไป เช่น แนวคิดพระจักรพรรดิราชผู้ทรงบารมีแบบใหม่ พระมหากษัตริย์มิได้ทรงเป็นพระจักรพรรดิราชที่ทรงบารมีจากการแสดงพระบรมเดชานุภาพ แต่ทรงบารมีจากคุณธรรม พระเมตตา พระอัจฉริยภาพ พระราชจริยวัตร และการทรงงานอย่างหนัก ความเป็นพระจักรพรรดิราชของพระมหากษัตริย์จึงมิใช่การสรรเสริญตามธรรมเนียมหรือทรงเป็นพระจักรพรรดิราชตามอุดมคติเท่านั้น แต่ทรงเป็นพระจักรพรรดิราชที่ทรงบารมีในเชิงประจักษ์ แม้แนวคิด

ดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดที่สืบทอดมาจากอดีต แต่ได้แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์ ส่งผลให้ภาพพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 9 มีลักษณะเป็นภาพสะท้อน แตกต่างไปจากภาพในอุดมคติของพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีต อีกทั้งแนวคิดที่ปรับเปลี่ยนไปนี้ก็ยังสัมพันธ์ระหว่างกันเองคือ ช่วยเสริมแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ระหว่างกัน เช่น แนวคิดครูแห่งแผ่นดิน กษัตริย์แห่งการเกษตร กษัตริย์แห่งความพอเพียงเสริมให้เห็นถึงแนวคิดกษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แนวคิดทั้งหมดหลอมรวมให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์และทรงมีลักษณะเฉพาะพระองค์ โดยยังคงเป็นการผสมผสานระหว่างคติเทวราชา พุทธราชา และธรรมราชา มีการปรับแนวคิดที่เคยปรากฏให้เหมาะสมกับยุคสมัยและองค์พระมหากษัตริย์ เช่น แนวคิดเทวดาที่เดินดิน แนวคิดธรรมราชาผู้อุปถัมภ์ทุกศาสนา และแนวคิดพระมหาชนกแห่งแผ่นดิน สอดคล้องกับเสาวณิต วิงวอน (2538, หน้า 76-87) และชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2548, หน้า 15-56) กล่าวไว้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทยได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก โดยมีการถือคติพุทธราชาปะปนกันไปกับคติธรรมราชาและสมมติเทวราชาหรือสมมติเทพ และสามารถปรากฏร่วมกันได้ เพราะมีส่วนช่วยเสริมหน้าหน้าหรือบารมีให้กันและกันได้ดียิ่ง

2. ยุคสมัยทำให้แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกันโดยคำนึงถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมทางความคิดในบริบทของสังคมยุคโลกาภิวัตน์ และความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สอดคล้องกับธงชัย ดิษไส (2547) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” พบว่า วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีลักษณะบางส่วนที่ได้ปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยและการเปลี่ยนแปลง

ส่วนงานวิจัยนี้ ค้นพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงมีลักษณะเป็นกษัตริย์แบบใหม่ที่มีความเหมาะสมกับบริบทสังคม ดังเช่นแนวคิดเทวดาที่เดินดิน ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์สามัญที่ทรงงานช่วยเหลือประชาชน แนวคิดพระมหาชนกแห่งแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นแบบอย่างของความเพียรแท้ที่เอาชนะและต่อสู้กับสรรพปัญหาด้วยปัญญาและความเพียรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นแบบอย่างให้แก่ประชาชนทั่วไปนำไปเป็นแนวทางประยุกต์ใช้กับชีวิตของตนได้จริงในบริบทสังคมร่วมสมัย และแนวคิดธรรมราชาที่อุปถัมภ์ทุกศาสนา ทำให้เกิดความสามัคคีของประชาชนในชาติที่มีการนับถือศาสนาและมีวัฒนธรรมแตกต่างกัน ทำให้พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงเป็น “กษัตริย์แห่งความรัก” และ “กษัตริย์ที่ทรงงานเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน” สถาบันกษัตริย์จึงยังคงดำรงอยู่ได้เพราะสามารถผูกศรัทธาอย่างเหนียวแน่นกับประชาชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรนำสนใจ และสร้างเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 สอดคล้องกับรัชนี้กร รัชตรถระกูล (2560) เขียนรายงานการวิจัยเรื่อง “เรื่องเล่าจากพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนก: พลวัตของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ” พบว่า เรื่องเล่าจากบทพระราชนิพนธ์พระมหาชนก ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากแนวคิดที่เคยมีมา 5 ประการ ได้แก่ 1) พระโพธิสัตว์ผู้เปี่ยมความเพียร 2) กษัตริย์ผู้นำปัญญามาสุมหาชน 3) กษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม 4) กษัตริย์นักเกษตรกรรม และ 5) พ่อผู้เมตตาแก่มหาชน ซึ่งเป็นแนวคิดเฉพาะพระองค์ที่มีความน่าสนใจ

ส่วนงานวิจัยนี้ ค้นพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้นำเสนออย่างมีความหมายสำคัญ เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นกษัตริย์แบบใหม่ที่น่าจดจำและทำให้ทรงสถิตอยู่ในใจประชาราษฎร์ไปนิรันดร์หลังจากการสวรรคต แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่สัมพันธ์ต่อภาพเสนอของพระมหากษัตริย์ รูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติร่วมสมัย ผู้อ่าน ความแพร่หลาย และการคงอยู่ของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ดังเช่น แนวคิดเทวดาที่เดินดิน ทำให้รูปแบบการประพันธ์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติประเภทกลอนแบบต่าง ๆ ได้รับความนิยมในการแต่ง และภาษาที่ใช้ในการแต่ง ไม่ใช่คำยากที่แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ เข้มขลัง และหรรษาโอ้อ่าตามคติเดิมที่มุ่งแสดงความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์นี้มีบทบาทต่อการกำหนดทิศทางและลักษณะเด่นของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยนี้ สอดคล้องกับธงชัย ดิษโส (2547) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” พบว่า วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช นำเสนอในลักษณะใหม่ที่มีแง่มุมต่างไปจากวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติในอดีต เช่น การนำเสนอโดยใช้ภาพประกอบ ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ การปรับเปลี่ยนคำเรียกแทนพระนาม และการใช้ภาพพจน์

บทสรุป

วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยปรากฏในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทยในสมัยอดีต โดยเป็นแนวคิดเดิมที่มีการขบเน้นคุณลักษณะบางประการให้โดดเด่น ได้แก่ เทวดาที่เดินดิน ธรรมราชาที่เมตตาต่อผู้ยากไร้และอุทิศทุกศาสนา พระจักรพรรดิราช ผู้ทรงบารมีแบบใหม่และครอบครองอิทธิฤทธิ์นะ ครูแห่งแผ่นดิน พ่อแห่งแผ่นดิน กษัตริย์ผู้เป็นนักพัฒนา

กษัตริย์แห่งการเกษตร และเป็นแนวคิดใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ได้แก่ พระมหานกแห่งแผ่นดินและกษัตริย์แห่งความพอเพียง ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างคติเทวราชา พุทธราชา และธรรมราชา โดยมีกรคำนี้ถึงความสัมพันธ์กับความเป็นจริงขององค์พระมหากษัตริย์และบริบทสังคม ทำให้พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณลักษณะเฉพาะพระองค์ ภาพของพระองค์เป็นภาพสะท้อนแตกต่างไปจากภาพในอุดมคติของพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ทรงเป็นกษัตริย์แบบใหม่ที่มีความเหมาะสมกับบริบทสังคมและน่าจดจำ สถาบันกษัตริย์จึงยังคงสามารถผูกศรัทธาอย่างเหนียวแน่นกับประชาชน แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์นี้ยังมีบทบาทสำคัญต่อพลวัตของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในมิติอื่น ๆ รวมทั้งการกำหนดทิศทางและลักษณะเด่นของวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยนี้

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา ปานเทวัญ. (2562). *กวีนิพนธ์โศกาลัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร: แนวคิดและกลวิธีการสร้างวรรณศิลป์* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2542). *ร้อยกรองคำฉันท์เพื่อสวดสดุดีทำนองสรภัญญะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการจัดงานโครงการ กวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล. (2539). *กวีเทิดพระเกียรติให้ภูมิพล: รวมผลงานและบทกวีเทิดพระเกียรติ*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2549). *นบพระภูมิบาลบุญดิเรก: ลิลิตเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี.
- แคทรียา อังทองกำเนิด. (2562). *อาร์ตไทป์อวตาร: ปรากฏการณ์ทางเทพปกรณัมในศาสนาฮินดูและพระพุทธรูป*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2547). *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2548). ความคิดเรื่อง “พุทธราชา” ในวรรณคดีไทย. ใน *วรรณคดี: รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการภาษาและวรรณคดีไทย* (น. 15-56). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ตินาร์ บุญธรรม. (2555). **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ธงชัย ดิษโส. (2547). **การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2542). **ธรรมรัฐ ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปาริชาติ กัณทาทรัพย์. (2558). **เทวราชาและธรรมราชาในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา** (วิทยานิพนธ์ปรัชญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ปียนาด บุณนาค, นกวลี ชูชัยยะ, และ กฤษฎา บุญยสมิต. (2554). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว: พระอัจฉริยภาพในการบริหารจัดการ** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.
- พระปรัชญา อภิวิไล. (2542). **ภูมิพลมหาราชคำฉันท์** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ 1999.
- พระศรีมโหสถ. (2561). **โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงนิราศนครสวรรค์ ภาพยนตร์โคลง โคลงอักษรสาม**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2560). **วรรณคดีสันสกฤต: ต้นทางวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย. ใน ไสรมสรวงศิริธิดา วรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น** (น. 49-64). กรุงเทพฯ: ศิริชัยการพิมพ์.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (มปป.). **พระจักรพรรดิราชา**. สืบค้น 1 พฤศจิกายน 2564, จาก <https://www.kids-d.swu.ac.th>
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2555). **84 พรรษาในหลวงของปวงชน: รวมผลงานการประกวดวรรณกรรมร้อยกรองประเภทลิลิตเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ยุทธ โตคติเทพย์ (บ.ก.). (2560). **มงกุฎฟ้า**. กรุงเทพฯ: จามจรีโปรดักท์.
- ยุพร แสงทักษิณ. (2537). **วรรณคดีขอพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- รัชนีกร รัชตกรตระกูล. (2560). **โครงการเรื่องเล่าจากบทพระราชนิพนธ์พระมหาชนก: พลวัตของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสี่ร่วมสมัย** (รายงานวิจัย) กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- รวรรุณี ภักดีบุรุษ. (2554). **สยามรัฐร่วมจักรแก้ว: รวมบทกวีนิพนธ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิวาจารย์หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง. (2548). ใน *ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย* (น. 39-51).

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สถาบันไทยศึกษา. (2560). *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดมวารพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์. (2530). *นมินทรมหาราชสดุดี พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหิตลธิเบศรรามาธิบดีจักรีนฤเบดินทร สยามมินทราธิราชบรมนาถบพิตร เสด็จมหาราชบรมราชาภิเษกพระนักษัตร วันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2530*. กรุงเทพฯ: วิกิตอร์เฝ้าเวอร์พอยท์.

สวน มหาดเล็ก. (2539). โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. ใน *วรรณกรรมสมัยธนบุรี* (น. 277-296). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เสาวณิต วิงวอน. (2538). เทวราชาและธรรมราชาในวรรณกรรมของพระเกียรติ. ใน *วรรณกรรม ศิลปะ-สดุดี* (น. 76-87). กรุงเทพฯ: อักษรสมัย.

อิชิโนะ สึงตระกูล (บ.ก.). (2560). *จุลสารลายไทยฉบับพิเศษ: ทวยราษฎร์รักบาทแม่ ยิ่งด้วยบิดรงค์*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สืบค้นจาก https://thaitupamphlet.wordpress.com/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR3NA0tc5gsOX4bDmlebhL89-8Hdn_Lt5x-YexClnK07z MzIVUEuWiVgbe8_aem_9HITBJCR7KU0Z19CCJMQDw

เอนก มากอนันต์. (2561). *จักรพรรดิราช คติอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.